Milel ve Nihal 23/1 (**2026**): 55-76
https://doi.org/10.17131/milel.1828071 ı Gönderim / *Received*: 21.11.2025 ı Kabul / *Accepted*: 25.02.2026 ı Yayın / *Published*: 30.06.2026

Süryanî Metropoliti Dionysios bar Ṣalibi'nin "Reddiye Kitabı" (Kṯobo d'Oruʿuṯo) Adlı Eseri ve Müslümanlara Dair Görüşleri

Araştırma makalesi / *Research article*

Mihayel AKYÜZ
Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı / *Dr., Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Syriac Language and Culture* | ROR ID: 0396cd675 | Mardin, Türkiye
ORCID: 0000-0001-8216-0101 | mihayelakyuz@artuklu.edu.tr

Atıf: Akyüz, Mihayel. "Süryanî Metropoliti Dionysios bar Ṣalibi'nin "Reddiye Kitabı" (Kṯobo d'Oruʿuṯo) Adlı Eseri ve Müslümanlara Dair Görüşleri". *Milel ve Nihal* 23/1 (2026), 55-76.

Öz

Kṯobo d'Oruʿuṯo adlı eser, 12. yüzyıl Süryanî entelektüellerinden Dionysios bar Ṣalibi (ö. 566/1171) tarafından kaleme alınmış bir reddiye külliyatıdır. Apolojik nitelikteki bu Süryanîce eser, Müslümanlara, Yahudilere ve çeşitli Hıristiyan gruplara yönelik polemikler içermektedir; bu çalışma ise eserin yalnızca Müslümanlara dair bölümünü incelemektedir. Söz konusu bölüm, Emevîler Dönemine (40-132/661-750) tarihlendirilen Süryanîce bir Kur'ân tercümesinden pasajlar içermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Bar Ṣalibi'nin İslâm, Hz. Muhammed ve Kur'ân tasvirlerinin büyük ölçüde Süryanî polemik geleneğinde şekillenmiş teolojik ön kabuller üzerine kurulduğunu göstermektedir. Müellifin erken dönem İslâm tarihine ilişkin aktarımlarının dolaylı rivayetlere dayandığı; buna karşılık kendi döneminde gözlemlediği Müslüman inanç ve pratiklerine dair tasvirlerinin görece daha somut nitelik taşıdığı tespit edilmiştir. Ayrıca Kur'ân ayetlerini Hıristiyan teolojisi doğrultusunda yeniden yorumladığı ve eleştirisini karşılaştırmalı fakat asimetrik bir okuma üzerine inşa ettiği ortaya konulmuştur. Çalışmada, eserin 907/1502 yılında Aziz bar Ṣaliba tarafından istinsah edilmiş Süryanîce nüshası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dionysios bar Ṣalibi, Müslümanlara Reddiye, Süryanîce Kur'ân, İslâm-Hıristiyanlık İlişkileri.

The Work of Syriac Metropolitan Dionysios bar Ṣalibi's Entitled "The Book of Refutation" (Kṯobo d'Oruʿuṯo) and His Views on Muslims

Cite as: Akyüz, Mihayel. "The Work of Syriac Metropolitan Dionysios bar Ṣalibi's Entitled "The Book of Refutation" (Kṯobo d'Oruʿuṯo) and His Views on Muslims". *Milel ve Nihal* 23/1 (2026), 55-76.

Abstract

The work entitled Kṯobo d'Oruʿuṯo is a collection of refutations written by Dionysios bar Ṣalibi (d. 566/1171), a 12th-century Syriac intellectual. This Syriac work, which is apologetic in nature, contains polemics directed at Muslims, Jews, and various Christian groups; this study examines only the section of the work that concerns Muslims. The section is noteworthy in that it contains passages from a Syriac translation of the Qur'an dated to the Umayyad Period (40-132/661-750). This study demonstrates that Bar Ṣalibi's depictions of Islam, the Prophet Muhammad, and the Qur'an are largely based on theological preconceptions shaped by the Syriac polemical tradition. It has been determined that the author's accounts of early Islamic history are based on indirect narrations; in contrast, his descriptions of Muslims beliefs and practices observed during his own time are relatively more concrete. Furthermore, it has been revealed that he reinterpreted Qur'anic verses in line with Christian theology and constructed his critique on a comparative but asymmetrical reading. The study is based on a Syriac copy of the work inscribed by Aziz bar Ṣaliba in 907/1502.

Keywords: Dionysios bar Ṣalibi, Refutation of Muslims, Syriac Qur'an, Islam-Christianity Relations.

Giriş

Müslümanların 7. yüzyıldaki askerî başarıları ve kısa sürede Bizans ve Sasanî topraklarının önemli bir bölümünde siyasî hâkimiyet tesis etmeleri, Doğu Hıristiyanları için önemli dönüşümlere yol açmıştır.[1] Hıristiyanlıkla henüz erken yüzyıllarda tanışan ve 7. yüzyıl öncesinde büyük ölçüde Roma ve bir ölçüde de Sasanî İmparatorluklarının egemenliği altında yaşayan Süryanîler açısından da bu durum böyledir. Zira onlar için artık yeni bir dönem başlamıştır: Bundan sonraki süreçte Süryanîler, Müslüman yönetimler altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda, 7. yüzyıl sonrasında Süryanîce yazan Hıristiyan yazarların historiografik metinlerine bakıldığında, İslâm yönetiminin bazen olumlu bir gelişme olarak yorumlandığı, hatta yöneticiler olarak Müslümanların Roma ve Sasanî idaresine tercih edildikleri görülmektedir.[2] Esasen, Süryanî yazarlar, İslâm fetihlerinin cereyan edip Müslüman yönetimin ortaya çıktığı süreçte, 7. yüzyılda, bir din olarak İslâm'dan ziyade siyasî bir yapı olarak Arap Devleti'ne odaklanmışlar, hatta İslâm Peygamberi'ni Arap ulusuna önderlik eden siyasî bir figür gibi değerlendirmişlerdir.[3] Ancak süreç ilerleyip Müslüman yönetimin kalıcılığı ve İslâm'ın Hıristiyanlığa rakip bir din olarak konumlandığı daha açık biçimde idrak edilince, iki din mensupları arasında teolojik savunma ve reddiye literatürü gelişmiştir. Bu anlamda, Hıristiyanlığın sözcüleri olarak Şamlı Yuhanna (Yuhanna ed-Dimaşki/John of Damascus, ö. 132/750) ve Theodore Ebû Kurra (ö. 213/829) bu polemik geleneğin erken ve etkili temsilcileri arasında yer almaktadır.[4]

Bu tartışmaların canlılığını sürdürdüğü dönemin sonrasında, Süryanî literatür geleneği açısından "Süryanî Rönesansı"[5] (416-717/1026-1318) olarak adlandırılan evrede yaşayan Dionysios bar Ṣalibi (ö. 566/1171), "Ktobo d'Oruʿuto (ܟܬܒܐ ܕܥܘܪܘܬܐ)" adlı eserinde Müslümanlara, Yahudilere, Nesturîlere, Khalkedoncu Hıristiyanlara ve Ermenilere yönelik reddiyeler kaleme almıştır. Özgün adı *Oruʿuto luqᵊbal ʿamo d'Araboye* (ܥܘܪܘܬܐ ܠܘܩܒܠ ܥܡܐ ܕܥܪܒܝܐ

---

1 Konunun Hıristiyan entelektüeller özelinde yapılmış bir değerlendirmesi için bk. Zafer Duygu, "VII. Yüzyıldaki İslam Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hıristiyan Tarih Yazımına İzdüşümleri", *Artuklu Akademi* 1/1 (2014), 33-65.

2 Bu konuda tüm detaylar için bk. Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hıristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih* (İstanbul: Divan Kitap, 2016); Zafer Duygu, *Süryanilerde Tarih Yazıcılığı* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2019).

3 Abbâsîler Döneminde yaşayan Süryanî Patrik Tel Mahreli Dionysios'un (ö. 230/845) tarih kayıtlarını aktaran Patrik Mikhael Rabo (ö. 595/1199), kroniğinde, Hz. Muhammed'i Müslümanların lideri (*riṣo d'Maṣlᵊmone*) olarak takdim etmektedir. Bu kayıtlara göre, 933 Yunan (miladî 622) yılında başlayan Ṭay/Arap Krallığı, Kureyş kabilesinden olan Abdullah oğlu Muhammed, Yatrab/Yesrib kentinde bir tüccar olarak ortaya çıkmaktadır ve kendini halka bir peygamber olarak tanıtmaktadır; Mikhael Rabo, *The Edessa-Aleppo Syriac Codex of the Chronicle of Michael the Great*, thk. George A. Kiraz, ed. Gregorios Yuhanna Ibrahim (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009), 407-411. Detaylar için ayrıca bk. Zafer Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları* (İstanbul: Divan Kitap, 2015), 447-461.

4 Emevîler ve Abbâsîler Dönemlerinde Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki yaşanan entelektüel tabanlı *apoloji* ve reddiye tartışmaları için bk. David Bertaina, *Christian and Muslim Dialogues* (New Jersey: Gorgias Press, 2011); İbrahim Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006).

5 "Süryanî Rönesansı" Dönemi bir yönüyle Süryanîlerin çok önemli eserler bıraktıkları ikinci altın çağları, diğer yönüyle de Grek ve Arap/İslâm, hatta Fars kültürlerinin etkisi altında kalarak kendi öz değerlerini kaybetmeye başladıkları çağın başlangıcı olarak görülmektedir. Bu dönemle ilgili muhtelif çalışmaların yer aldığı önemli bir kaynak için bk. Herman Teule vd. (ed.), *The Syriac Renaissance* (Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters, 2010); aynı kitapta özellikle şu bölüme bk. Herman Teule, "The Syriac Renaissance", *The Syriac Renaissance* (Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters, 2010), 1-30.

ܥܠܬܐ) olan ve literal olarak "Arap Halkına Karşı Reddiye" şeklinde tercüme edilebilen bölüm ise, söz konusu külliyatın Müslümanlara yönelik kısmını oluşturmaktadır. Bu makale, "Kṯobo d'Oruʿuṯo (ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ)" adlı eserin yalnızca Müslümanlara dair bölümünü incelemekte ve Bar Ṣalibi'nin İslâm, Hz. Muhammed ve Kur'ân'a ilişkin tasvirlerinin hangi teolojik kabuller ve polemik stratejileri üzerine inşa edildiğini analiz etmektedir. Çalışmada, müellifin erken dönem İslâm tarihine dair aktarımlarının polemik geleneğiyle şekillendiğini; buna karşılık kendi dönemindeki Müslüman inanç ve uygulamalarına ilişkin gözlemlerinin görece daha somut nitelik taşıdığı ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede metin, Orta Çağ Süryanî polemik literatürünün İslâm algısını çözümlemeye yönelik analitik bir inceleme olarak ele alınmaktadır.[6]

1. Dionysios bar Ṣalibi'nin Şahsiyeti ve Entelektüel Boyutu

Dionysios bar Ṣalibi, 11. yüzyılın sonları veya 12. yüzyıl başlarında Melitene'de (Malatya) doğmuştur. Onun vaftiz ismi Yakup'tur; çocukluk ve gençlik yıllarında dil, edebiyat, hukuk, teoloji, tarih ve felsefe eğitimi almıştır. İlk defa ön plana çıkması, Süryanî Patrik Athanasius (533-561/1139-1166) tarafından Germanicia (Maraş) metropolitliği görevine atanması (542/1148) sayesinde olmuştur.[7] Nitekim Bar Ṣalibi, "Dionysios" unvanını da bu göreve atandıktan sonra almıştır. Germanicia o zamanlar, 543/1149 yılı itibariyle, Anadolu Selçuklularına bağlı bir şehirdi. Şehir 550/1156 yılında Ermenilerce yağmalanmıştır ki, Dionysios bar Ṣalibi'nin de bu esnada Ermeniler tarafından esir alındığı görülmektedir. Ancak o, bir şekilde esaret yaşamından kurtulmuş, ardından da Kalaysur Manastırı'na yerleşmiştir.[8] Dionysios daha sonra Melitene'deki Süryanî Patrikhanesi çevresinde etkili bir isim haline gelmiştir. Öğrencisi Mikhael Rabo'nun 561/1166'da Süryanî Kilisesi'nde patriklik makamına yükselişi Dionysios bar Ṣalibi açısından da önemli olmuştur. Zira yeni patrik, yakın arkadaşı ve öğretmeni bar Ṣalibi'yi, kilise hiyerarşisi açısından daha önemli bir görev bölgesi olan Omid (Diyarbakır) metropolitliği görevine atamıştır.[9]

Dionysios bar Ṣalibi'nin oldukça üretken bir yazar olduğu anlaşılmaktadır. O, klasik ve patristik bazı metinlere yorumlar yazmış, vaazlar, litürjik çalışmalar, kanonlar, teolojik yorumlar ve reddiye türünden çalışmalar kaleme almıştır. Bar Ṣalibi'nin bugüne ulaşamamış eserleri de bilinmektedir; bunlar arasında en eskisi, henüz bir diyakoz iken yazdığı ve dönemin Mardin Metropoliti Yuhanon'a yönelik eleştirilerini ihtiva eden bir metnidir. Ruhban hiyerarşisi açısından Dionysios bar Ṣalibi'nin henüz bir diyakoz iken metropolit statüsündeki

---

6 Orta Çağ boyunca Süryanî müellifleri tarafından kayıt altına alınan önemli birkaç apolojik tartışma ile bu edebî türün önemli temsilcileri için bk. Sidney H. Griffith, "Disputes with Muslims in Syriac Christian Texts: From Patriarch John (d. 648) to Bar Hebraeus (d. 1286)", *Religionsgespräche im Mittelalter*, ed. Bernard Lewis - Friedrich Niewöhner, Wolfenbütteler Mittelalter-Studien 4 (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992), 251-273.

7 William Wright, *A Short History of Syriac Literature* (London: Adam and Charles Black, 1894), 246; Sebastian P. Brock, "Dionysios bar Ṣalibi (d. 1171) [Syr. Orth.]", *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, ed. Sebastian P. Brock vd. (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2011), 126; Kutlu Akalın - Zafer Duygu (ed.), *Süryanî Literatürü* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017), 157; Joseph Simonius Assemanus, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* (Roma: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1721), Tomus Secundus: De Scriptoribus Syris Monophysitis/156-211; Ignatius Aphram I Barsoum, *The Scattered Pearls: A History of Syriac Literature and Sciences*, çev. Matti Moosa (New Jersey: Gorgias Press, 2003), 432-442.

8 Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), II/395.

9 Brock, "Dionysios bar Ṣalibi (d. 1171) [Syr. Orth.]", 126; Akalın - Duygu, *Süryanî Literatürü*, 157.

bir din adamını eleştirmesi son derece ilginç ve cesur bir davranıştır. Nitekim onun bu tutumu patrik nezdinde şikâyetlere konu olmuştur. Ancak buna rağmen Bar Ṣalibi'nin Germanicia'ya metropolit olarak atandığı bilinmektedir.[10] Eski ve Yeni Ahit yorumları, Dionysios bar Ṣalibi'nin ses getiren diğer çalışmaları arasındadır. Ayrıca onun, Müslümanlara, Yahudilere, Nesturîlere, Ermenilere ve Khalkedoncu Hıristiyanlara karşı kaleme aldığı reddiye hüviyetindeki metinler de modern araştırmacılarca özgün çalışmalar olarak görülmektedir.[11]

Dionysios bar Ṣalibi'nin entelektüel şahsiyeti en az ruhanî kimliği kadar önem arz etmektedir. O, çağdaşı olan Miafizit Süryanîlerce "Edebî Öğretmen", "Neslinin Yıldızı" ve "Urhoylu Yakup Kadar Çalışkan" gibi unvanlarla tanımlanmıştır. Modern araştırmacılara göre, tıpkı "İslâm fütuhatı" sonrasında Urhoylu Yakub'un Süryanîce literatür alanında bir çığır açması gibi, Bar Ṣalibi de "Türk fütuhatı" sonrasında aynı alanda yeni bir çığır yaratmıştır. Nitekim Mikhael Rabo (519-595/1126-1199) ya da Bar Ebroyo (621-684/1225-1286) gibi mühim Süryanî yazarlar onun açtığı bu yolun takipçileri olarak görülürler. İşte söz konusu bu etkili yazarlar sayesinde bahsi geçen bu dönem "Süryanî Rönesansı" diye tabir edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Bar Ṣalibi yaşadığı dönemde de kendi cemaati içinde saygı duyulan etkili bir isimdi. Zira onun 561/1166'daki gerilimli patriklik seçimleri sırasında Mikhael Rabo'dan yana tavır koyması netice üzerinde belirleyici olmuştur. Nitekim o, Patrik Mikhael'den de her zaman büyük saygı görmüştür. Süryanî literatür tarihinin en önemli yazarlarından biri olan Dionysios bar Ṣalibi 566/1171 Kasım'ında vefat etmiş ve Omid'teki *Yoldat Aloho*[12] Süryanî Ortodoks Kilisesi'ne defnedilmiştir.[13]

Bar Ṣalibi'nin bu çok yönlü entelektüel kimliği ve özellikle farklı dinî gruplara yönelik reddiyeler kaleme almış olması, onun polemik dilinin ve teolojik savunma stratejisinin arka planını anlamak bakımından önem arz etmektedir. Nitekim Müslümanlara yönelik reddiyesinde görülen sert üslup, karşılaştırmalı argümantasyon ve kutsal metinlere dayalı savunma yöntemi, patriklik çevresindeki konumu ve Süryanî entelektüel geleneği içerisindeki yerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede Bar Ṣalibi'nin şahsiyeti ve entelektüel profili, Müslümanlara dair görüşlerinin teolojik kabullerle temellendirilen polemik bir söylem içinde şekillendiğini göstermektedir.

2. Reddiye Kitabı ve Müslümanlara Reddiye

Dionysios bar Ṣalibi'nin *Ktobo d'Oru'uto* (ܟܬܒܐ ܕܐܪܘܥܘܬܐ) "Reddiye Kitabı" isimli eseri, onun Müslümanlara, Yahudilere, Nesturîlere, Khalkedoncu Hıristiyanlara ve Ermenilere karşı

---

[10] İki ruhban arasındaki polemik, Urhoy'un (Urfa/Edessa) 538/1144'de Türkler tarafından Haçlılardan geri alınması üzerine şekillenmiştir. Metropolit Yuhanon'un ve Bar Ṣalibi'nin birbirlerine karşı yazmış oldukları söylevlerin detayları için Mikhael Rabo Kroniği'ndeki *Kilise Tarihi* bölümüne bk. Mikhael Rabo, *The Edessa-Aleppo Syriac Codex of the Chronicle of Michael the Great*, 632-637; kısa bir malumat için ayrıca bk. Assemanus, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, Tomus Secundus: De Scriptoribus Syris Monophysitis/207-209.

[11] Dionysios bar Ṣalibi ve eserleri ile ilgili detaylı bilgilendirme için bk. Wright, *A Short History of Syriac Literature*, 246-250; Brock, "Dionysios bar Ṣalibi (d. 1171) [Syr. Orth.]", 126-127; Akalın - Duygu, *Süryanî Literatürü*, 157; Rifaat Y. Ebied, "Dionysius Bar Ṣalībi's Works in the Mingana Collection of Syriac and Arabic Manuscripts, with special emphasis on his Polemical Treatise 'Against the Muslims'", *Collectanea Christiana Orientalia* 8 (2011), 49-64; Barsoum, *The Scattered Pearls: A History of Syriac Literature and Sciences*, 437-438.

[12] "Yoldat Aloho" ifadesi, Süryanîcede "Tanrı Doğuran" anlamına gelmekte olup, Yunancadaki *Theotokos* teriminin muadilidir. Süryanî literatüründe Meryem için en yaygın kullanılan unvandır.

[13] Brock, "Dionysios bar Ṣalibi (d. 1171) [Syr. Orth.]", 126.

kaleme aldığı reddiye türünden özgün bir çalışmasıdır. Bu yönüyle eser, tek bir polemik metni değil, farklı dinî ve mezhebî gruplara karşı geliştirilmiş savunmacı söylemleri bir arada ihtiva eden kapsamlı bir külliyat niteliği taşımaktadır. Eserin orijinal metnini içeren yazma günümüze ulaşamamıştır. Ancak farklı dönemlerde istinsah edilmiş metinleri ihtiva eden yazma eserler, günümüzde muhtelif kütüphanelerde korunmaktadır.[14] Söz konusu istinsah metinlerden biri Mardin'deki Deyrulzafaran Manastırı Kütüphanesi'nde yer alıp, 907/1502 yılına tarihlendirilmektedir. Bu, Aziz bar Ṣaliba adlı Midyatlı bir rahip tarafından Süryanîcenin *Serṭo* hattı kullanılarak oluşturulmuş bir metindir ve toplam 858 sayfadan teşekkül etmektedir.[15] Bu bağlamda makalenin dayandığı yazma eser de bu nüshadır. Söz konusu metnin ilk kısmını oluşturan *Oru'uṯo luqbal 'amo d'Araboye* (ܐܘܪܘܥܘܬܐ ܠܩܒܠ ܥܡܐ ܕܥܪܒܝܐ) "Arap Halkına Karşı Reddiye" ise burada üzerinde durulan esas kısım olup 97 sayfadan ibarettir.[16] Dolayısıyla bu çalışma, külliyatın tamamını değil, sadece Müslümanlara yönelik polemik bölümünü esas almaktadır. İlgili bölüm bir bütün olarak değerlendirildiğinde, metnin yalnızca etnik anlamda Araplara değil, genel olarak İslâm inancı ve Müslüman topluluğa yönelik bir polemik niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın devamında söz konusu bölüm *Müslümanlara Reddiye* olarak adlandırılacaktır.

Bar Ṣalibi'nin *Müslümanlara Reddiye* adlı çalışması, tam bir metin halinde henüz herhangi bir modern dile çevrilmiş değildir. Metin üzerindeki bilimsel çalışmalar ise 1925 yılında Alphonse Mingana'yla başlamıştır. Mingana, 15. yüzyılda Batı'ya götürülen bir yazma üzerinde bazı araştırmalar yapmıştır, ancak onun ilgisi daha ziyade reddiyenin üçüncü kısmı olmuştur. Zira evvelce de söylendiği gibi bu kısım, Kur'ân'ın Süryanîceye yapılmış kısmi bir tercümesini de içermektedir. Nitekim Mingana söz konusu bu üçüncü kısmı, Süryanîce metin ve İngilizce çevirisi halinde yayımlamıştır.[17] Bununla birlikte Mingana, hem linguistik açıdan yaptığı incelemeler hem de Farsça kelimelerin çokluğu gibi gerekçelerle, tercüme Kur'ân metninin Bar Ṣalibi'ye ait olamayacağı kanaatine ulaşmıştır. Üstelik Mingana'ya göre dâhili birtakım çelişkiler nedeniyle söz konusu metnin Abbâsîler Dönemine tarihlendirilmesi de olanaksızdır. Böylece Mingana, bu Süryanîce Kur'ân metninin daha eski

---

[14] Sidney H. Griffith, "Dionysius bar Salibi on the Muslims", *IV Symposium Syriacum 1984*, ed. H.J.W. Drijvers vd., Orientalia Christiana Analecta 229 (Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1987), 357-359. Griffith burada Mingana, Harvard ve Vatikan kataloglarında yer alan toplam altı yazma eserden bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla; (i) Vatikan Syriac MS 96, (ii) Mardin MS 82, (iii) Harvard Syriac MS 91, (iv) Harvard Syriac MS 53, (v) Mingana Syriac MS 89 ve (vı) Mingana Syriac MS 215'tir. Ancak Griffith, Harvard'da bulunan 91 numaralı yazmanın, 907/1502 yılında Ṭur 'Abdin'de (Mardin/Midyat) istinsah edilen bir nüsha üzerinden istinsah edildiğini ifade etmektedir. Nitekim bu çalışmada kaynak olarak kullanılan nüsha da 907/1502 yılına tarihlendirilen ve günümüzde Mardin Deyrulzafaran Manastırı Kütüphanesi'nde muhafaza edilen yazma eserdir.

[15] Müstensih Aziz bar Ṣaliba ve elyazmasının istinsah edildiği 1813 Yunan (907/1502) yılının yer aldığı kolofon sayfası için bk. Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܐܘܪܘܥܘܬܐ (Kṯobo d'Oru'uṯo)* (Mardin: Church of the Forty Martyrs, CFMM 00350), v. 54b. Kolofon sayfasındaki bir diğer önemli malumata göre, söz konusu elyazması, aynı yıl (1502'de) Kıbrıs'a metropolit olarak atanan Mor Filüksinos'a aittir.

[16] Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܐܘܪܘܥܘܬܐ (Kṯobo d'Oru'uṯo)*. Toplam 858 sayfadan oluşan eserin ilk varağını (vv. 11a–11b) müstensihin önsözü; devamını içindekiler kısmı 1-19 (vv. 11b-18a); 20-116 varaklar arasını (vv. 18b–66b) da Araplara/Müslümanlara karşı yazılan reddiye kısmını oluşturmaktadır. 120'den 858'e kadar olan varaklar ise Bar Ṣalibi'nin Yahudilere (vv. 67a–83b), Nesturîlere (vv. 83b–152a), Khalkedonculara/Melkitlere (vv. 152a–303a), Ermenilere (vv. 303b–398b) karşı yazdığı reddiyeler ve Dionysios bar Ṣalibi'nin kanonları (vv. 399a–417a) ile muhtelif konular (vv. 417a–428b) oluşturmaktadır.

[17] Alphonse Mingana, "An Ancient Syriac Translation of the Ḳur'ān Exhibiting New Verses and Variants", *Bulletin of the John Rylands Library* 9 (1925), 188-235.

tarihlere, hatta spesifik şekilde Emevî Halifesi Abdulmelik bin Mervan (64-84/684-704) dönemine atfedilmesi gerektiğine inanmıştır.[18] Konuya dair tartışmalar sürmekle birlikte, bugün bile Süryanîce Kur'ân tercümesinin tam olarak ne zaman yapıldığı konusu belirsizdir.

Bar Ṣalibi'nin *Müslümanlara Reddiye*'si, yakın dönemlerde daha da artan bir ivmeyle ilgi çekmeyi sürdürmektedir. Alanın önde gelen araştırmacılarından S.H. Griffith, bu eseri, "Süryanîce eserler arasında eşsiz olan" şeklinde tanımlamıştır.[19] Griffith, ayrıca, söz konusu eserin sadece Süryanîce kullanılarak kaleme alınanlar arasında değil, Hıristiyanların tüm Orta Çağ boyunca kaleme aldıkları metinler arasında da benzersiz olduğunu düşünmektedir.[20] Joseph P. Amar, reddiyenin günümüze ulaşan altı ayrı elyazması üzerinden 2005'te Süryanîce bir edisyonunu yayımlamıştır.[21] Türkiye'de ise, Murat Baydemir tarafından hazırlanan tezli yüksek lisans[22] ile bir kitap bölümü[23] dışında *Müslümanlara Reddiye* hakkında herhangi bir akademik yayın henüz yapılmamıştır. Eser, üç ana kısımdan *(mimro)* oluşmaktadır. Her bir kısım farklı bölümlere *(qepaleon)* ayrılarak, toplam otuz ayrı bölüme tekabül etmektedir. Bu üçlü yapı, *Müslümanlara Reddiye* metninin tarihsel tasvir, mezhep analizi ve teolojik karşılaştırma ekseninde sistematik bir polemik düzeni takip ettiğini göstermektedir.

2.1. Reddiyede Birinci Kısım (1-8): İslâm'a Dair Genel Tasvir ve İlk Eleştiriler

Dionysios bar Ṣalibi, *Müslümanlara Reddiye*'nin başlangıç kısmında Araplar hakkında bilgiler vermektedir. Bu ilk kısım, müellifin İslâm'a dair tasavvurunu tarihsel bir arka plan üzerinden kurduğunu göstermektedir. Ancak burada aktarılan bilgiler, doğrudan İslâmî kaynaklara dayalı olmaktan ziyade, büyük ölçüde Süryanî polemik geleneği içinde şekillenmiş anlatıların yeniden üretimi niteliğindedir. Bu durum, müellifin erken dönem İslâm tarihine dair tasvirlerinin dolaylı ve ikinci el rivayetlere dayandığı yönündeki tespiti desteklemektedir.

Müellife göre Araplar, yaşadıkları coğrafi sahadan dolayı *Araboye*; İbrahim Peygamber'in oğlu olan ve Arapların atası olarak kabul edilen İsmail'den ötürü *İşmaʿiloye*; İbrahim Peygamber'in cariyesi Hacer'e atfen *Hagoroye*; İbrahim Peygamber'in eşi Sara'ya nispetle *Sarqoye*; Midian/Medyen bölgesinden dolayı *Medyanoye/Mdinoye*[24] ve ayrıca Arapların Ṭay

---

18 Mingana, "An Ancient Syriac Translation of the Ḳur'ān Exhibiting New Verses and Variants", 197. Süryanîceye tercüme edilmiş Kur'ân üzerindeki Mingana'nın tüm tezleri 189-198 sayfaları arasında yer almaktadır.

19 Griffith, "Dionysius bar Salibi on the Muslims", 353-365.

20 Griffith, "Dionysius bar Salibi on the Muslims", 361.

21 Joseph P. Amar (ed.), *Dionysius Bar Ṣalībī: A Response to the Arabs* (Lovanii: Peeters, 2005).

22 Prof. Dr. Mehmet Sait Toprak danışmanlığında hazırlanan çalışma için bk. Murat Baydemir, *Dionysios Bar Ṣalīḇī'nin Orûʿûto Luqbal Tayoye Adlı Eserinin 20-30 Arası Bölümleri: Çeviri, Tahlil, Tenkid* (Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2025).

23 Murat Baydemir, "Dionysios Bar Ṣalibi'nin Luqbal Tayoye İsimli Eserinde İslam İnancına Reddiyesi", *Ortaçağ Tarihine Dair Yazılar*, ed. Murat Serdar (Özgür Yayınları, 2025).

24 Bar Ṣalibi bu terimi coğrafi olarak kuzeybatı Arap Yarımadası'nda bulunan "Midian/Medyen bölgesi" sakinlerine bağlamaktadır (ܡܕܝܢܝܐ ܕܐܝܟ ܕܠܗܘܢ ܡܕܝܢܬܐ) "Medyen bölgesi ismine atfen Medyonoye", bk. Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܘܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ (Ḵtobo d'Oruʿuṯo)*, v. 19a. Patrik Mikhael Rabo ise, Bar Ṣalibi'den farklı olarak, Medyenliler/Midianlılar terimini etnik olarak Hz. İbrahim ve onun ikinci karısı *Ḳanṭura*/Keturah'ın oğullarından biri olan Medyen/Midian'ın soyundan gelenlere atfetmektedir (ܘܡܕܝܢܝܐ ܕܩܛܘܪܐ) "Ve Ḳanṭura oğullarına [atfen] Medyenliler", bk. Mikhael Rabo, *The Edessa-Aleppo Syriac Codex of Michael the Great*, 408. Muhtemelen her iki yazar da bu detayı Abbâsîler Döneminde yaşamış Süryanî Patrik Tel-Mahreli Dionysios'un (ö.845) tarih çalışmasından almışlardır; ancak Tel-Mahreli'nin orijinal etimolojisini bu iki yazardan kimin koruduğunu ya da vurguyu kimin değiştirdiğini saptamak zordur. Bununla birlikte, Tel-Mahreli Dionysios'un

kabilesi vesilesiyle de *Ṭayoye* olarak adlandırılmışlardır.[25] Bar Ṣalibi, bunun sonrasında Arapların İslâm öncesi dönemdeki "çok tanrılı" dinlerine atıfta bulunmaktadır. Gerçi onun bu döneme ilişkin verdiği tanrı ve tanrıça isimlerinde yanlışlar da bulunmaktadır. Ama yine de buradan hareketle İslâm'ın Hıristiyan/Süryanî yazarların zihinlerindeki izdüşümü hakkında önemli çıkarımlar yapmak mümkündür. Bar Ṣalibi, henüz birinci sayfada İslâm Peygamberi hakkında şöyle söylemektedir:

ܕܥܡܗ ܕܥܩܒܪ ܘܥܘܙܝ ܟܘܟܒܐ ܕܐܦܪܘܕܝܛܐ ܣܓܕܝܢ ܠܗ ܐܝܟܢܐ ܕܚܕ ܐܠܗܐ ܡܫܬܡܥܝܢ ܠܗ.

"Kendi halkının ʿAkbar putuna ve ʿUzi yıldızına, yani Pruditi'ye (Afrodit) secde ettiklerini görünce, onlara tek bir Allah inancını talim etti."[26]

Görüldüğü gibi burada yalnızca iki ilah ismi geçmektedir: *ʿAkbar* ve *ʿUzi*. Bar Ṣalibi'nin Afrodit olarak aktardığı *ʿUzi*, muhtemelen Cahiliye Araplarının üç büyük ilahından biri olan el-Uzzâ'dır. Ancak bu dönemde Araplar arasında *ʿAkbar* diye bir ilah bilinmemektedir.[27] O halde Bar Ṣalibi, bu kaydını muhtemelen doğru-yanlış birtakım rivayetlere dayanarak yazmış olmalıdır. Durumun böyle olduğunu gösteren bir kanıt da Süryanî literatür geleneğinde mevcuttur. Zira *ʿAkbar* ismindeki put, Süryanî metinlerinde ilk defa olarak 9. yüzyılda zikredilmektedir. Abbâsî hükümdarı el-Memun (197-217/813-833) döneminde Süryanîce kaleme alınan *Taṣʿiṯā d-Raban Sargīs* "Raban Sargis'in Öyküsü"[28] adlı eser, ilk defa olarak böyle bir ilah ismi vermektedir. Apokaliptik karakterde bir metin olan Raban Sargis'in Öyküsü (=*Sarkis Bahîra Efsanesi*), "İsmailoğulları" olarak tabir ettiği Arapların eski inançlarından bahsederken, "Şeytan olan ʿUkbar'a secde ediyorlardı," şeklinde bir cümleye yer vermektedir.[29]

Yukarıdaki anlatım ışığında, Bar Ṣalibi'nin Cahiliye Dönemi Arap dinî hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. O, muhtemelen, *ʿAkbar* isimli bir puttan bahsetmek suretiyle Arapların İslâm öncesi ve sonrası inançları arasında bağlantı ve paralellik kurmak istemektedir: Araplar, İslâm sonrası dönemde "Allah-u Akbar" diyerek bir Allah'a inanmaktadırlar, ama onlar aslında İslâm öncesi dönemde de zaten birçok ilah arasından *ʿAkbar* adında bir tanrıya da inanmış kimselerdir. Bir başka deyişle, Bar Ṣalibi, muhtemelen, "Araplar her ne kadar bugün tek bir Allah'a inanıyoruz deseler de aslında onlar halen eski putlarına da tapmayı sürdürmektedirler," demek istemektedir. Burada enteresan olan, söz

---

açıklamasının hem etnik hem de coğrafi bir referansa sahip olması ve Bar Ṣalibi ile Mikhael Rabo'nun her birinin bu ifadenin farklı bir bölümünü benimsemiş olmaları da kuvvetle muhtemeldir.

25 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܘܪܘܬܐ (Kṯobo d'Oruʿuṯo)*, v. 19a; Süryanî literatüründe Müslümanlara yönelik kullanılan ilk kavramların tarihsel serüven ve analizi için bk. Abdul-Massih Saadi, "Nascent Islam In The Seventh Century Syriac Sources", *The Qur'an in Its Historical Context*, ed. Gabriel Said Reynolds (Canada: Routledge, 2008), 217-222.

26 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܘܪܘܬܐ (Kṯobo d'Oruʿuṯo)*, v. 19a.

27 Nitekim İbn al-Kalbî'nin 8. yüzyılda kaleme aldığı ve Arapların İslâm öncesi inanışlarını anlattığı *Kitâb al-Asnâm* adlı eserde böyle bir ilah ismi zikredilmemektedir; bk. İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı (Kitâb al-Asnâm)*, çev. Beyza Düşüngen (Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1968).

28 Bu eser modern literatürde "Sarkis Bahîra Efsanesi" olarak bilinmektedir. Raban sözcüğü ise Süryanîcede "Efendimiz; Büyüğümüz" anlamına gelmektedir.

29 *Sarkis Bahîra Efsanesi*'nin Süryanîce ve Arapça edisyonlarının da yer aldığı İngilizce tercüme için bk. Anonim, *A christian Bahira legend*, çev. Richard Gottheil (Berlin: Zeitschrift für Assyriologie, 1898); Öte yandan, Hıristiyan literatüründe *ʿAkbar* kavramının daha evvel Yuhanna ed-Dımaşki (ö.750) tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Ancak Yuhanna'nın Müslümanlara karşı yazdığı reddiyesinde *ʿAkbar* kavramını daha ziyade Afrodit kültü ile özdeşleştirmiştir. Detaylar için bk. John Meyendorff, "Bizans'ın İslam Anlayışı", çev. Aydın, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 27.

konusu bu iddianın 12. yüzyılda bile Süryanî literatüründe geçmesidir. Bu durum, Hıristiyanlık dinî mensupları olan Süryanî yazarların İslâm'a karşı ötekileştiren ve olumsuz bir bakış taşıdıkları gerçeğini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan husus, tarihsel doğruluktan ziyade polemik bir işlevdir. Müellif, İslâm öncesi ve sonrası inançlar arasında süreklilik iddiası kurarak, İslâm'ın Tevhid söylemini zayıflatmayı hedefleyen bir retorik strateji izlemektedir. Bütün bu tartışmadan ayrı olarak, *'Akbar* sözcüğünün "Büyük" veya "En büyük; daha büyük" gibi anlamlara gelmesi nedeniyle, Bar Ṣalibi'nin Enbiyâ Sûresi'nde 21/63. ayette geçen bağlama atıfta bulunmuş olması da bir ihtimaldir.[30]

Bar Ṣalibi, İslâm Peygamberi hakkında da bilgiler vermektedir. Buna göre, Muhammed, Abdullah'ın oğludur, Kureyş Kabilesi'ne mensuptur ve işi icabı memleketi Yesrib'ten Filistin sahasına gidip gelen bir tüccardır. Bar Ṣalibi, onun tek Allah inancını da bu sırada Yahudilerden öğrendiği kanaatindedir. Bar Ṣalibi'ye göre, Muhammed, Yahudilere böylesine güzel ve verimli bir ülkenin tek bir Allah'a iman etmelerinden dolayı verildiği düşüncesine kapılmıştır. Bu yüzden de otorite sıfatıyla gücü eline geçirdiğinde, kendi halkını, tek bir Allah'a inanmaları halinde onlara da tıpkı Yahudiler gibi içinde süt ve bal fışkıran bir ülke verileceği vaadinde bulunmuştur.[31] Dionysios bar Ṣalibi'nin burada İslâm Peygamber'ine dair verdiği doğru-yanlış bilgiler, daha önceki dönemin Süryanî yazarlarından alıntılanarak nakledilmiş gibidir. Örneğin 9. yüzyılda Süryanîce yazan Tel Mahreli Dionysios, bugün kayıp olan ama daha sonraki başka Süryanî yazarlardan bilinen kayıtlarında da buna çok benzer bilgiler nakletmiştir.[32] Bu paralellik, Bar Ṣalibi'nin Hz. Muhammed tasvirinin özgün gözleme değil, daha erken dönem Süryanî literatüründe dolaşımda olan şematik anlatılara dayandığını göstermektedir. Bu yönüyle müellif, İslâm'ın ortaya çıkışını teolojik bir sapma anlatısı içinde yeniden kurgulamaktadır.

Dionysios bar Ṣalibi'nin *Müslümanlara Reddiye* isimli eserindeki başka bir söyleme göre, Hz. Muhammed'in tek bir Allah'a iman edilmesi teklifi başlangıçta pek taraftar bulmamıştır. Ama Peygamber'in yanında yer alanlar zaman ilerledikçe zaferler kazanmışlardır. Bunu gören birçokları da bu nedenle onun saflarına katılmaya başlamışlardır. Böylece Hz. Muhammed ve kabiledaşları bir krallık kurmuşlardır. Bu krallıktan birbirine halef olan yirmi beş tane hükümdar çıkmıştır. Nitekim onlar Pers ülkesini de (Sasaniler) ele geçirerek orada güneşe ve aya tapan halkın da tek bir Allah'a iman etmelerini sağlamışlardır. Aynı şekilde Türklere (*Ṭurqoye*) ve Kürtlere (*Kurdoye*) de tek bir Allah inancını aşılamışlardır. Hz. Muhammed, kendisine Cebrail tarafından getirildiğini öne sürdüğü birtakım yasaları kendi kabiledaşları arasında uygulamaya koymuştur. Böylece o, onların da her şeyi yaratan tek bir Allah'a iman etmelerini sağlamıştır.[33]

---

30 Söz konusu ayet şöyledir: *Ḳâle bel fe'alehu kebîruhum hâżâ fes-elûhum in kânû yenṭikûn(e)* (قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هٰذَا فَسْئَلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ) [İbrahim]: "Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun" dedi; bk. https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=21&ayet=63 (Diyanet İşleri'nin meali referans alınmıştır, 16.12.2023).

31 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, v. 19a.

32 Tel Mahreli Dionysios hakkında bk. Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 98-99; Kroniğin Türkçe tercümesi için bk. Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 387-496; Bar Ṣalibi'nin atıf yaptığı kısım için bk. Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 407.

33 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, v. 19b. Bar Ṣalibi'nin buradaki anlatımı da muhtemelen önceki Süryanî yazarlara dayanmaktadır. Örneğin krş. Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 408.

Bar Ṣalibi, bir sonraki aşamada "Tanrı anlayışı" konusunda Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki farkları ele almaktadır. O, bunu, Hz. Muhammed'in Tanrı anlayışını onun Hıristiyanlığın Tanrı anlayışına dair görüşleriyle (yani aslında Kur'ân'daki Tanrı tasavvuruyla) karşılaştırmalı yapmaktadır. Bar Ṣalibi, bu bağlamda örneğin, Hz. Muhammed'in Tanrı anlayışında "Teslis" düşüncesine yer olmadığını belirtmektedir. Hâlbuki Tanrı tek bir *Qnoma*'dan[34] teşekkül etmektedir ve kimseyi de kendisine Oğul yapmamıştır. Bar Ṣalibi'ye göre, Hz. Muhammed, Musa'nın Kitabı'nı, Nebiler'i ve hatta İncil'in bir kısmını kabul etmektedir. O, ayrıca, Mesih hakkında da birtakım fikirlere sahiptir. Hz. Muhammed'e göre, eski zamanlarda nebilerin geleceğini işaret ettikleri kişi Mesih'tir, ama Mesih de aslında yalnızca bir beşerdir. Bir başka deyişle, Hz. Muhammed'in düşüncesinde (yani aslında Kur'ân'daki tanımda) Mesih ne Tanrı ne de Tanrı Oğlu'dur. O, tıpkı öteki peygamberler gibi bir peygamberdir. Onun sadece Tanrı'nın kelamıyla ve Ruh'u vasıtasıyla, yani mucizevi şekilde babasız doğmak gibi bir farkı olmuştur. Bar Ṣalibi bu doğrultuda son olarak Hz. Muhammed'in (yani aslında Kur'ân'ın) "Mesih'in çarmıha gerilmesi" meselesine dair görüşlerini de zikretmektedir. Ancak o, bu sırada Kur'ân'ın ya da Hz. Muhammed'in ifadelerinden ziyade nispeten İslâm geleneğinde sonradan ortaya çıkan birtakım rivayetleri özetlemektedir. Zira Dionysios bar Ṣalibi, Hz. Muhammed'in Mesih'in çarmıha gerilişine dair görüşlerini verirken, Mesih'in kendi gölgesini havarilerinden birine yükleyerek göğe çıktığı anlatımını yapmaktadır ki, bilindiği üzere Kur'ân'ın anlatımı nispeten farklıdır.[35]

Dionysios bar Ṣalibi, bir sonraki aşamada ise Müslümanların inançları ve bazı geleneksel anlayışları hakkındaki kendi gözlemlerini nakletmektedir. O, bu sırada Müslüman dünyaya dışarıdan bakmakta, görece öznel değerlendirmeler yapmaktadır. Bununla birlikte, burada aktarılan ibadet pratikleri, nikâh uygulamaları ve temizlik ritüelleri gibi hususlar, müellifin kendi döneminde gözlemlediği Müslüman topluluklara dair daha somut ve güncel veriler içermektedir. Bu durum, erken dönem tarih anlatılarıyla karşılaştırıldığında, çağdaş Müslüman pratiğine ilişkin tasvirlerin görece daha gerçekçi olduğunu göstermektedir. Bar Ṣalibi'ye göre, Müslümanların "cennet" kavramına dair anlayışları sorunludur; zira onlar, cenneti, fiziksel ihtiyaçların giderildiği ve hazza yönelik bir yer olarak görmektedirler. Bu cennette, yeme-içme gibi bedeni hoşnut eden, çiftleşme gibi fiziksel arzulara yönelik ve ayrıca süt ve bal gibi sevilen şeyler bulunmaktadır. Bar Ṣalibi, Müslümanların "kader", "takdir-i ilahî" ve "baht" gibi mefhumlara inandıklarını ve ayrıca dört tane hür hanım ile diledikleri kadar cariye aldıklarını söylemektedir. O, hanımını yemin ederek boşayıp da sonra yeniden onunla evlenmek isteyen erkeklerin, bu yeminden kurtulabilmek için önce bu hanımı başka bir adamla evlendirmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Bar Ṣalibi, Müslümanların ibadetlerine dair gözlemlerini de nakletmektedir. Müslümanların günde beş defa namaz kılıp bunlardan her birinde dörder defa secdeye vardıklarını vurgulamaktadır. Nitekim Müslümanlar "öteki dünya" inancına ve her nefsin yaptıklarının karşılığını göreceğine inanan kimselerdir. Müslümanlar, otuz gün oruç tutarlar, ardından şafak vaktine kadar

---

34 *Qnoma*, en geniş anlamıyla Yunanca *hypostasis* terimine karşılık gelen Süryanîce bir terimdir. Aristoteles ve Neoplatonistler tarafından "bir şeyin nesnel gerçekliği" anlamında kullanılan *hypostasis*, erken dönem Hıristiyan yazarlar tarafından "varlık" veya "aslî gerçeklik" anlamlarında, çoğu zaman da *ousia* (=varlık) için eş anlamlı bir şekilde kullanılmıştır, bk. Akalın ve Duygu, *Süryanî Literatürü*, 23, 49. Ayrıca bk. Kutlu Akalın - Zafer Duygu (ed.), *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar* (İstanbul: Divan Kitap, 2018), 50.

35 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, v. 19b. Bar Ṣalibi bu bilgileri de muhtemelen önceki dönem Süryanî yazarlardan nakletmiştir; krş. Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ*, 410.

yiyebilirler. Namaz öncesinde azalarını su ile yıkarlar (abdest). Meni akması durumunda yıkanırlar (gusül abdesti), ancak su bulamadıkları takdirde toprak kullanırlar (teyemmüm). Müslümanlar ayrıca sünnet de olurlar. İbadetleri ise Kâbe'ye doğrudur.[36]

Dionysios bar Ṣalibi bütün bu anlatımının ardından Müslümanlara yönelik eleştirilerine başlamaktadır. "Müslüman" tabiri onun ele aldığı ilk meseledir. O, bu doğrultuda şöyle söylemektedir:

> ܗܢܝ ܟܬܝܒܝܢ ܡܫܬܡܥܝܢ. ܘܡܢ ܡܢܝܢܐ ܕܠܐ ܢܗܘܐ ܠܗ ܫܘܡܐ ܕܡܫܠܡܢܐ: ܐܦܠܐ ܕܡܫܬܡܥ ܡܢ ܫܠܡܐ ܕܡܫܠܡܢܐ ܐܡܪܝܢ ܠܗ: ܡܢ ܕܡܫܠܡ ܢܗܘܐ ܠܐܠܗܐ. ܘܡܢ ܕܢܦܫܗ ܢܗܘܐ ܡܢ ܫܠܡܐ: ܘܡܢ ܕܐܝܕܗ ܕܠܫܢܐ ܢܗܘܐ ܡܢ ܟܠܗ ܢܦܫܐ ܘܡܢ ܟܠ ܕܡܐ ܕܢܗܘܐ ܠܗ ܟܠܗ ܢܦܫܐ ܕܠܐ ܡܫܬܡܥ ܐܢܢܢ ܕܟܠܗ ܢܦܫܐ ܘܟܠ ܕܡܐ ܕܢܗܘܐ ܠܗ ܟܠܗ ܢܦܫܐ ܕܡܫܠܡ ܗܘܐ ܡܫܠܡܢܐ: ܕܗܠ ܗܘܐ ܡܫܠܡ ܗܘܐ ܡܫܠܡܢܐ ܕܡܫܠܡ ܗܘܐ ܡܫܠܡ ܗܘܐ ܡܫܠܡܢܐ: ܡܫܠܡ

324/936), el-Bağdadi (ö. 428/1037) ve eş-Şehristânî (ö. 547/1153) gibi Bar Ṣalibi'ye çağdaş Müslüman yazarlar da kendi metinlerinde yetmiş iki veya yetmiş üç farklı akımdan bahsetmektedirler. Onlar, söz konusu bu akımları teker teker ele alıp incelemişlerdir. Söz gelimi eş-Şehristani, Mecusilerin yetmiş, Yahudilerin yetmiş bir, Hıristiyanların yetmiş iki, Müslümanların ise yetmiş üç fırkaya ayrıldıklarını not etmektedir.[39] Müellifin mezhep tasnifi, İslâmî literatürde yer alan "yetmiş üç fırka" söylemiyle paralellik göstermektedir. Bu durum, Bar Ṣalibi'nin İslâm içi tartışmalara dair belirli ölçüde bilgi sahibi olduğunu, ancak bu bilgiyi yine polemik bağlamında seçici biçimde kullandığını ortaya koymaktadır.

Dionysios bar Ṣalibi, İslâm tarihindeki dört ana mezhep hakkında muhtasar bilgiler vermekle yetinmektedir. Buna göre, Şîa; Hz. Muhammed'den sonraki halifenin Ali olması gerektiğini söyleyerek Ebubekir ile Ömer'in Ali'ye haksızlık yaptıkları düşüncesini savunmaktadır. Şîa, bu durumun hem Tanrı'yı hem de Hz. Muhammed'i kızdırdığı görüşündedir. Şiîler, bunun tersini iddia edenleri "yalancı" tabir etmektedir. Bar Ṣalibi'ye göre Şîa mezhebi taraftarları, iyilik ve kötülük kavramlarının kaynağı olarak insan unsurunu ön plana çıkarmaktadırlar. Onlar, kendilerinin, tebaa ve soy itibariyle Hz. Muhammed'den geldiklerine inanmışlardır. Bar Ṣalibi, Ali ile Muâviye arasında yaşanan siyasî çekişmeler sırasında ortaya çıkan Hâricîler fırkasını tanımlarken, onların Ali'yi hiç sevmediklerini, Ali tarafından her kim başa geçerse ondan da hiç hoşlanmayıp onu da öldürmeyi planladıklarını, hatta Hâricîlerin birçok başka konuda da İslâm dünyasının ekseriyetiyle uyuşmayan görüşler taşıdıkları vurgusunu yapmaktadır. Ona göre, Hâricîler, iyilik ve kötülük kavramlarının Allah'tan kaynaklandığına inanmışlardır. O, Mutezile ile ilgili olarak, halifeliğin kitaba ve hukuka riayet eden kişilerde olması gerektiğine inandıklarını ifade etmektedir. Bar Ṣalibi'nin aktardığı Mutezile inanışına göre, iyilik ve kötülük kavramları ve bunlara bağlı olarak gerçekleştirilecek her türlü iyi ve kötü eylem insanlardan kaynaklanmaktadır. Bu durumda, insan kendi irade özgürlüğüyle bu kavramlardan dilediğini seçme ve eyleme dönüştürme hürriyetine sahiptir. Fakat bununla birlikte, her iki eylemin de tamamlanma emrini en nihayetinde Allah verecektir. Bar Ṣalibi'nin Sünniler hakkında verdiği kısa malumat ise, onların, Hz. Muhammed'den sonraki halifenin önce Hz. Ebubekir, onun ardından Hz. Ömer, daha sonra Hz. Osman ve son olarak da Hz. Ali olduğunu kabul ettikleri şeklindedir. Sünnilerin iyilik ve kötülük kavramlarına yükledikleri anlam ise, her iki eylemin de Allah'tan neşet ettiklerine dairdir.[40] Bar Ṣalibi, akabinde bu mezheplerin birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri suçlamalar ve yaptıkları itirazlar hakkında da birtakım bilgiler vermektedir.

---

39 Muhammed Bin Abdulkerim eş-Şehristânî, *Dinler ve Mezhepler Tarihi "el- Milel ve'n-Nihal"*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013), 12-14; ilk dönem İslâm mezheplerinin detayları için ayrıca bk. Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)*, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005).

40 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܘܪܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, vv. 20b–21a. Bar Ṣalibi, İslâm mezheplerinin iyilik ve kötülük hakkındaki bakış açılarını ayrı ayrı aktardıktan sonra bu kez Süryanî Hıristiyanlığında iyilik ve kötülüğe ne şekilde bakıldığına dair görüşlerini dile getirmektedir. Örneğin o, iyiliğin iki çeşit olduğunu söyler. Bunlar, gerçek iyilik ve gerçek olmayan iyiliktir. Ona göre gerçek iyilik, Allah korkusu ve fazilettir. Nitekim birey bu iyiliği yerine getirmeyi dilediğinde Allah da ona yardım edecektir. Gerçek olmayan (ancak öyle olduğu sanılan) iyilik ise; beden sağlığı, hastalıklardan iyileşme, yeme-içme, mal-mülk edinme ve iktidara gelme türünden iyiliklerdir. O, bu gibi iyiliklerin ancak ve ancak insanın iradesi ve gayretiyle tamamlanabildiklerini dile getirir. Bar Ṣalibi, benzer şekilde kötülüğün de iki çeşit olduğunu söyler: Gerçek kötülük ve gerçek olmayan kötülük. Ona göre gerçek kötülük; günah işleme, zina ve zulüm gibi eylemlerdir. Ve o, bu kötülüklerden hiçbirinin Allah'tan kaynaklı olmadıklarını, tam tersine tamamının insanın hür iradesine bağlı olarak gerçekleştiklerini söyler. Ona göre gerçek olmayan (ancak öyle olduğu sanılan) kötülük ise; felaketler, doğa afetleri, hastalıklar ve

İslâm dinî, İslâm Peygamberi ve İslâmiyet'te ortaya çıkan mezheplerle ilgili aktardığı malumatlardan sonra, Bar Ṣalibi, birinci kısımdaki üçüncü bölümün başlığından itibaren, aslında reddiyesinde muhatap aldığı kesimin İslâm âlimleri ile kelamcılarının olduğuna işaret etmektedir. Özellikle de "hilebaz" olarak nitelendirdiği Sünni kelamcılar onun hedef tahtasındaki ilk kişilerdir. Zira, Bar Ṣalibi'ye göre Sünniler, Arius'un doktrinini esas alarak Kelâm ve Kutsal Ruh'un yaratılmış olduklarını iddia etmişlerdir. Bununla birlikte Bar Ṣalibi, kelamcıların Hıristiyanlara karşı yönelttikleri tüm teolojik suçlamaları ve itirazları Kutsal Ruh'un desteğiyle cevaplayacağını söylemektedir. Mezkûr bölümün başlığı ise şu şekildedir:

> ܗܠܐ ܕܡܢ ܒܝܢܝܗܘܢ ܕܠܐ ܢܚܐ ܘܠܐܝܢܐ: ܘܐܬܝܢܢ ܠܡܫܩܠܐ ܥܡܗܘܢ: ܕܐܢܘܢ ܡܫܬܡܥܝܢ ܠܡܠܬܐ ܕܡܪܝܐ ܕܥܠ ܟܠܗ ܒܝܢܬܢ ܕܐܝܟ ܕܡܢ ܪܘܚܐ ܩܕܝܫܐ ܕܐܝܬܝܗ ܠܢ ܡܬܬܪܥܝܢ. ܐܦ ܠܐ ܡܢ ܪܘܚܐ ܩܕܝܫܐ ܕܐܝܬܝܗ ܠܢ ܡܬܬܪܥܝܢ ܐܠܐ ܡܢ ܩܕܡܝܐ ܕܠܐ

"İsa'yı madem Allah olarak çağırıyorsunuz, o halde kendisi Meryem'in rahmindeyken kâinatı kim yönetiyordu?"[43]

Bar Ṣalibi, yukarıdaki sorulara Eski Ahit, Yeni Ahit ve Kur'ân üzerinden açıklamalar getirip cevapladıktan sonra, bu kez Tanrı'nın üç Uknum (*Qnumo/Qnoma)* ve tek tabiata sahip olduğuna dair Antik Dönem filozofların görüşlerini aktarmaktadır. Onun bu konuda referans aldığı isimler sırasıyla Thales, Orpheos, Hermes Trismegistus, Platon, Apollon, Hermias ve Aristoteles'tir.[44] Böylece o, gerek Kutsal Kitaplardaki ayetlerden gerekse Antik Dönem filozofların görüşlerinden yola çıkarak Kelâm ve (Kutsal) Ruh'un birer tabiat olmadıklarını, tam tersine her birinin ayrı bir Uknum olduklarını; bunlara bağlı olarak da Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan mürekkeb olduğunu ve her üçünün tek bir Tanrı'da birleştiklerini izah etmeye çalışmaktadır.

Birinci Kısımda, tartışma konusu olup ön plana çıkan diğer soru ve itirazlardan bazıları da şunlardır: "Mesih ölseydi de ölmeseydi de kötü bir eylem olurdu. Zira ölmesiyle birlikte Yahudiler günah işlemiş olacaktı; ölmemiş olsaydı, bu sefer öleceğine dair haber veren Nebiler yalan söylemiş olacaklardı. Bu durumda, Allah nasıl (ölüm gibi) kötülüklerin sebebi olabiliyor?"; "Ölüm iyilik midir, kötülük müdür? İyilik ise, Mesih neden ölümden kaçmıştı? Yok eğer kötülük ise, kendisi ölüm ile gitmesine rağmen, nasıl oluyor da Allah ölümü insanlara bahşetmiş oluyor?"; "İsa madem Allah'tı, o vakit, neden Musa'nın şeriatını uyguladı? Neden siz de onun gibi Musa'nın şeriatına uymuyorsunuz?"; "Mesih sünnet olduğu halde sizler neden olmuyorsunuz?"; "İncilleri tahrif ettiniz, bu yüzden kitaplarınızı kabul etmiyoruz"; "İsa'nın çarmıha gerildiği haçı neden sembol olarak kullanıyorsunuz?". Bar Ṣalibi, tüm bu ve buna benzer soruların cevaplarını kendi perspektifinden ve bağlı olduğu inanç çerçevesinde izah ettikten sonra, bu kez kendisi de karşı tarafa bir takım soru ve itirazlar yöneltmektedir. Örneğin o, Kur'ân'da sünnet olunacağına dair herhangi bir ayetin yer almadığını ama buna rağmen Müslümanların sünnet olduklarını söylemektedir. Dahası, Kur'ân'da tenakuza yol açtığını iddia ettiği pek çok ayetin mevcudiyetine dair muhtelif birtakım itirazlarını da dile getirmektedir.

Genel olarak birinci kısım, Bar Ṣalibi'nin İslâm'a dair tasvirini üç aşamalı bir yapı içinde sunduğunu göstermektedir: İlk olarak, erken dönem İslâm tarihine ilişkin polemik kaynaklı anlatılar; ikinci olarak mezhepsel tasnif üzerinden iç farklılıkların vurgulanması; üçüncü olarak ise çağdaş Müslüman pratiğine dair gözlemler. Bu yapı, müellifin hem tarihsel hem teolojik hem de sosyolojik bir çerçeve kurmaya çalıştığını ortaya koymakta; ancak erken dönem anlatılarının spekülatif niteliği ile çağdaş gözlemlerin görece somutluğu arasındaki fark açık biçimde hissedilmektedir.

---

43 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ (Kṯobo d'Oru'uṯo)*, vv. 22b–30b. Erken Dönem İslâm kelamcılarının Teslis ve Meryem oğlu İsa hakkında en çok referans aldıkları bazı Kur'ân ayetlerinin 5/Mâide Sûresinin 17, 72 ve 73 numaralı ayetleri ile 4/Nisâ Sûresi 171. ayeti olduğu anlaşılmaktadır. Esasına bakıldığında bu tartışmaların zemininde yatan en büyük problemlerin filolojik olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim belli başlı teolojik kavramların Süryanîcedeki tam karşılık ve anlamları ile Kur'ân Arapçasındaki karşılık ve anlamları kimi zaman aynı anlamı taşımamakla birlikte farklı ve yanlış yorumlara da mahal vermektedir. Konu ile ilgili detaylar için şu makaleyi inceleyiniz, Sidney H. Griffith, "Syriacisms in the 'Arabic Qur'ān': Who were "those who said 'Allāh is third of three' accordin to al-Mā'ida 73?", *A Word Fitly Spoken: Studies in Medieval Exegesis of the Hebrew Bible and the Qur'ān*, ed. Meir M. Bar-Asher (Jerusalem: The Ben-Zvi Institute, 2007), 83-110.

44 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ (Kṯobo d'Oru'uṯo)*, v. 29a. Metinde geçen Antik Dönem filozofların görüşleri ve detaylı analizleri için bk. Sebastian P. Brock, "A Syriac Collection of Prophecies of the Pagan Philosophers", *Orientalia Lovaniensia Periodica* 14:1 (1983), 203-246.

2.2. Reddiyede İkinci Kısım (9-24): Tanrı ve Peygamber İnancına Yönelik Polemikler

Toplam on altı bölümden oluşan ikinci kısmın ana teması Allah'ın Kelâmı (ܐܠܗܐ ܡܠܬܐ) ve Allah'ın tecessümüdür (ܐܠܗܐ ܡܬܬܓܫܡܬܐ).[45] Bu ikinci kısım, müellifin polemik stratejisinin en sistematik biçimde ortaya çıktığı bölümdür. Birinci kısımda tarihsel ve tasviri bir çerçeve sunan Bar Ṣalibi, burada doğrudan teolojik tartışma zeminine geçmekte; İslâm kelamcılarının itirazlarını Hıristiyan teolojik kabulleri doğrultusunda yeniden yorumlayarak cevaplamaktadır. Bu yönüyle metin, savunmacı (apolojik) bir söylemin bilinçli bir inşasını yansıtmaktadır.

Bar Ṣalibi bu kısımda, Allah'ın İsa olarak tecessüm oluşuna inanan Teslis ve Tevhid yanlısı Hıristiyanlara karşı, dönemin İslâm kelamcıları tarafından yapılan itirazlara ve yönelttikleri sorulara yine Kutsal Kitaplardan seçtiği ayetleri öne sürerek ve birtakım metaforlar kullanarak cevaplama gayretindedir. Ayrıca o, Antik Dönem Pagan ve Grek filozofların Tanrı'nın enkarnasyonuna dair görüşlerine ve birtakım kehanetlerine burada da yer vermektedir. Bu hususta referans aldığı isimler ve detaylar arasında (Atinalı) Solon, Kyzikos tapınağında gerçekleşen kehanet, Augustus'a gelen kehanet ve Apollon'un kehanetlerini bildirmekle mükellef Sibylle(ler)'in[46] iki ayrı kehaneti yer almaktadır.[47]

Bar Ṣalibi'nin, reddiyenin yarısını teşkil eden bu ikinci kısımda izaha kalkıştığı belli başlı sorular ve itirazlar şunlardır: "Hem İncilinizde hem de Musa'nın kitabında Allah'ın görünmesinin mümkün olmadığı yazıyor. O halde nasıl oluyor da Allah'ın göründüğünü ve yiyip içtiğini söyleyebiliyorsunuz?"; "Allah'ın insan olarak zuhur etmesi mümkün değildir"; "İsa daha dün annesi Meryem ile birlikteydi ve siz O'nun Allah olduğunu söylüyorsunuz. Annesinden daha büyük olan birisinin yaşadığı nerede görülmüştür?"; "Mesih'in Allah olduğuna nasıl kanaat getirdiniz?"; "Eğer Allah tecessüm edip aramıza inmişse, bu durumda gökyüzü yöneticisiz kaldı demektir. Peki, bu süreçte evreni kim yönetti?"; "İsa, eğer Allah ise, çarmıha gerildiğinde neden 'Baba, beni niçin terk ettin,' diye haykırdı?"; "Her İlah'ın bakireden doğmadığına mı inanıyorsunuz?"; "Mesih'in ölümü kendi iradesiyle mi yoksa iradesi dışında mı gerçekleşti?"; "Mesih'in ölümü kendi eliyle mi yoksa Yahudilerin eliyle mi gerçekleşti?"; "Mesih çarmıha gerilmeyi istiyor muydu, istemiyor muydu?"; "Ölen Mesih şayet Allah ise, o halde bütün ilahî yaşam son buldu ve evren yöneticisiz kaldı demektir".[48]

Muarız tarafın bu tür sorularını ve itirazlarını yanıtlamaya çalışan Bar Ṣalibi'nin, bu kısımda özellikle Kur'ân'da yer alan Âl-i İmrân Sûresi'nin 3/189. ayetine sığındığı görünmektedir. Mezkûr ayet şunları söyler: "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah her şeye Kadir'dir".[49] Dolayısıyla bar Ṣalibi'nin bu konuda kelamcılara yönelik cevabı

---

45 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ (Ktobo d'Oru'woto)*, vv. 30b–54b.

46 Sibylle, aslında Apollon'un kehanetlerini bildirmekle görevli bir rahibenin adıdır. Sibylle veya Sibylleler hakkında birçok efsane bulunmaktadır. Örneğin bazı Sibylleler her biri yüz onar yıllık dokuz insan hayatı yaşamıştır. Sibylle ile ilgili detaylar için bk. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), 713-714. Nitekim Bar Ṣalibi de reddiyesinde iki farklı dönemdeki Sibyllelerin kehanetlerine yer vermiştir.

47 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ (Ktobo d'Oru'uto)*, vv. 44b-45a; reddiyede söz konusu olan Antik Dönem Pagan ve Grek filozofların görüş ve kehanetlerini karşılaştıran ve analiz eden bir çalışma için bk. Sebastian P. Brock, "Some Syriac Excerpts from Greek Collections of Pagan Prophecies", *Vigliae Christiane* 38:1 (1984), 77-90.

48 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ (Ktobo d'Oru'uto)*, vv. 30b–54b.

49 https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=189 (16.12.2023).

son derece sarihtir: Kur'ân'a göre her şeyi yapmaya Kadir olan Allah'ın tecessüm etmesine de hiçbir engel yoktur.[50] Burada dikkat çekici olan husus, müellifin Kur'ân'ı dışlayıcı bir metin olarak değil, karşı argümanı içeriden dönüştürebilecek bir kaynak olarak kullanmasıdır. Bar Ṣalibi, Kur'ân ayetlerini literal bağlamlarından ziyade Hıristiyan enkarnasyon öğretisini destekleyecek biçimde yorumlamakta; böylece eleştirisini karşı tarafın metni üzerinden kurmaktadır.

Kur'ân'daki ayetleri sıralamaya devam eden Bar Ṣalibi'nin seçtiği diğer ayetler ise, İsa'nın Allah'ın Kelâmı olduğunu işaret eden, Âl-i İmrân Sûresi'nin 3/39[51] ile 3/45[52] ve Nisâ Sûresi'nin 4/171.[53] ayetleridir. Söz konusu ayetleri öne sürdükten sonra Bar Ṣalibi, bu kez Allah'ın Kelâmını Kur'ân ve İsa özelinde metaforlaştırarak şunları serd eder:

> "Kur'ân'a Allah'ın Kelâmı diyorsunuz. O halde Allah'ın Kelâmı kâğıt ve mürekkep olarak tenleşmiş oluyor. Hakeza Kur'ân'a baktığınızda kâğıt ve mürekkep görürsünüz. Allah'ın Kelâmını görmediğiniz halde Kur'ân'a tapıyorsunuz ve Allah'ın Kelâmını kâğıt ve mürekkep olarak telakki ediyorsunuz. Fakat Kur'ân'ı ateşe attığınızda kâğıt ve mürekkep yanacaktır; ancak Allah'ın Kelâmı yanmayacaktır. Dolayısıyla Mesih için de aynı şeyi düşünün: O, Allah'ın Kelâmı olup tecessüm etmiştir."[54]

Tecessüm ve bununla bağlantılı olarak İsa Mesih'in Allah'ın Kelâmı olup olmadığı tartışmalarından sonra[55], Bar Ṣalibi bu kez İslâm Peygamberi Muhammed ile ilgili olan soruları cevaplamaktadır. Dönemin İslâm kelamcıları tarafından Hıristiyanlara karşı yöneltilen temel ve klasik eleştirilerden biri; "Mesih'iniz, Muhammed'imizi *paraḳliṭo* (ܦܪܩܠܝܛܐ) 'kurtarıcı' olarak tanımlayıp geleceğini işaret etti. O halde, neden Muhammed'i kabul etmiyorsunuz?" sorusudur. İncil'deki *paraḳliṭo* (Paraklit), sözcüğünün Hz. Muhammed'i işaret ettiğine inanan kelamcıların bu sorusunu Bar Ṣalibi uzun uzun tartıştıktan sonra, *paraḳliṭo*'nun neden Hz. Muhammed olamayacağına dair açıklamalar getirmektedir. Bar Ṣalibi'ye göre *paraḳliṭo*, Yeni Ahit'te (Yuhanna, 14:16-17, 15:26, 16:7; Luka, 24:49) zikredilen ve Hıristiyan geleneğinde Kutsal Ruh olarak yorumlanan bir kavramdır. Dolayısıyla bu terimin tarihsel bir şahsiyete değil, ilahî bir ruha işaret ettiği kabul edilmektedir. Müellif, *paraḳliṭo*'nun Hz. Muhammed olamayacağını temelde üç gerekçeye dayandırmaktadır: (i) Kavramın bağlamsal olarak Ruh'a atıf yapması; (ii) *Paraḳliṭo*'nun "ebedî kalıcı" olarak tanımlanması; (iii) İsa'dan sonra gelen ilahî teselli edici rolünün tarihsel bir peygamberle örtüşmemesi. Bu sınıflandırma, müellifin tartışmayı filolojik ve teolojik zeminde yürüttüğünü göstermektedir.

---

50 Paralel görüşler İslâm'daki Şîa mezhebinin Gâliye'den olan bazı fırkalarında da esastır, karşılaştırma için bk. Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri "Makâlâtü'-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn"*, 43-45.

51 Âl-i İmrân Sûresi, 3/39: Mabedde namaz kılarken melekler ona seslendiler: "Allah sana Allah'ın emriyle (vücud bulan İsa'yı) tasdik eden, efendi, iffetli, iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler"; bk. https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=39 (16.12.2023).

52 Âl-i İmrân Sûresi, 3/45: Melekler demişti ki: "Ey Meryem! Allah sana, Kendinden bir sözü, adı Meryem oğlu İsa olan Mesihi, dünya ve ahirette şerefli ve Allah'a yakın kılınanlardan olarak müjdeler"; bk. https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=45 (16.12.2023).

53 Nisâ Sûresi, 4/171: Ey Kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. (...); bk. https://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=4&ayet=171 (16.12.2023).

54 Dionysios bar Ṣalibi, *ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ (Kṯobo d'Oru'uṯo)*, v. 40b.

55 Kur'ân'da İsa'nın 'Allah'ın kelâmı' olarak bahsedilmesinden ötürü İslâm düşünürleri arasında, özellikle de Mutezile kanadında 'Kur'ân'ın Yaratılmışlığı' tartışmalarını da doğurmuştur, bk. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 305-308.

Bar Ṣalibi'nin yanıtladığı bir diğer soru ise; "Hz. Muhammed'i Nebi olarak kabul ediyor musunuz?" sorusudur. Onun bu soruya olan cevabı "Hayır, kabul etmiyoruz" şeklinde kısa ve nettir. Bunun nedenini Kur'ân'daki bazı ayetler üzerinden açıklayan Bar Ṣalibi devamında şu küçümseyici ifadeleri kullanır: "Şayet (onu Nebi olarak) kabul etseydik, peşinden gider ve onun eylemlerini icra etmek zorunda kalırdık. Kaldı ki, Allah tarafından her gönderilenin Nebi olduğu kanaatine nereden varıyorsunuz? Asur Kralı Nebukadnezar'ın da Allah tarafından gönderildiği yazılıdır. Aynı şey çekirgeler ve doğal afetler için de geçerlidir. Ancak hiç kimse bunların Nebi olduklarını söylemiyor." Bar Ṣalibi bu açıklamayı yaptıktan sonra, bu kez, Hz. Muhammed'in hiçbir mucize gerçekleştirmediğini, akrabası olan pek çok kadının Kur'ân'da kendisine halel kılındığını (Ahzâb, 33/50) ve cenneti tamamen şehvani tutkularla tahayyül ettiğini dile getirmektedir. Binaenaleyh, Hz. Muhammed'i bu ve buna benzer amellerinden ötürü Nebi olarak kabul etmediklerini söyleyen Bar Ṣalibi, bu tür sebeplerden dolayı onun peygamberliğini kendi peygamber anlayışıyla değerlendirmektedir.[56] Bu yaklaşım, Bar Ṣalibi'nin İslâm peygamberliğini kendi Hıristiyan nübüvvet kriterleri üzerinden ölçtüğünü ortaya koymaktadır. Mucize, ahlâkî örneklik ve ilahi onay gibi ölçütler, müellif tarafından normatif kabul edilmekte; Hz. Muhammed ise bu çerçevede yetersiz görülmektedir. Böylece tartışma, tarihsel bir değerlendirmeden ziyade teolojik bir kıyas niteliği kazanmaktadır.

Genel olarak ikinci kısım, Bar Ṣalibi'nin polemik yönteminin üç temel unsur üzerine kurulduğunu göstermektedir: (i) Kutsal metinlere dayalı karşılaştırmalı okuma; (ii) Kur'ân ayetlerinin Hıristiyan teolojisi lehine yeniden yorumlanması; (iii) İslâm peygamberliğinin Hıristiyan nübüvvet anlayışı çerçevesinde sorgulanması. Bu yapı, müellifin eleştirilerinin tarihsel analizden ziyade teolojik ön kabuller doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır.

2.3. Reddiyede Üçüncü Kısım (25-30): Kur'ân'a Yönelik Yorum ve Eleştiriler

Reddiyenin üçüncü kısmı, yukarıda da izah edildiği üzere, Batılı araştırmacıların dikkatini en fazla çeken ve üzerinde en çok durdukları kısım olmuştur. Bu bölüm, Bar Ṣalibi'nin Kur'ân metniyle doğrudan temas kurduğu ve eleştirisini metinsel karşılaştırma üzerinden geliştirdiği kısımdır. Ancak burada yapılan değerlendirmeler, Kur'ân'ı kendi iç bağlamı içinde anlamaya yönelik bir çabadan ziyade, Hıristiyan kutsal metinleri esas alan normatif bir ölçüt üzerinden yürütülmektedir. Bu durum, müellifin eleştirel yaklaşımının karşılaştırmalı fakat asimetrik bir karakter taşıdığını göstermektedir. Müellifi belli olmamakla birlikte, Alphonse Mingana tarafından Emevîler Dönemine tarihlendirilen ve Süryanîceye tercüme edilmiş bir Kur'ân nüshasının örneklerini ihtiva eden bu kısım, aslında reddiyenin en dikkat çeken kısmını oluşturmaktadır. İlk olarak Mingana tarafından çalışılan ve tamamı İngilizceye tercüme edilen bu kısımda yer alan tüm Kur'ân ayetleri, yine Mingana tarafından tek tek saptanmış ve 15. yüzyıla tarihlendirilen Süryanîce nüshası ile birlikte 1925 yılında yayımlanmıştır.[57]

---

[56] Tüm detaylar için bk. Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, vv. 45b-47b.

[57] Mingana'nın referans aldığı Süryanîce nüsha incelendiğinde, bu çalışmada temel kaynak olarak kullanılan Deyrulzafaran Manastırı'ndaki nüshayla benzerlik teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır. Her iki nüshanın üçüncü kısımlarını karşılaştırmak için bk. Mingana, "An Ancient Syriac Translation of the Ḳur'ān Exhibiting New Verses and Variants", 232-233 arasına eklenmiş numarasız 18 ilave sayfa; Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, vv. 55a-66b.

Bar Ṣalibi, üçüncü kısımda, Süryanîce Kur'ân'dan seçmiş olduğu ayetleri sağ sütunda verirken, sol sütunda da tercih ettiği belli başlı ayetleri tefsir etmektedir. Söz gelimi, Fâtiha Sûresiyle başlayan sağ sütundaki Süryanîce Kur'ân, (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ) *Bismillah'ir-Rahman'ir-Rahim* besmelesinin Süryanîce karşılığını (ܒܫܡ ܐܠܗܐ ܪܚܡܢܐ ܪܚܝܡܐ) *Bşem Aloho Mraḥmono w'Mraḥfono* şeklinde vermektedir. Bu ayetin hemen ardından, mukataa harflerden oluşan 2/Bakara Sûresinin meşhur ayeti (الٓمٓ) Elîf, Lâm, Mîm (ܐܠܦ ܠܡܕ ܡܝܡ) gelmektedir.[58] Bar Ṣalibi, sol sütundaki tefsirinde ilk olarak, Kur'ân'ın kendi peygamberlerine gökten indiğini savunan İslâm kelamcılarına karşı çıkarak şunları söylemektedir:

> "Peygamberinize nereden kitap indi? Kendisi öldü ve herhangi bir şey yazmadı. Onun halefi Ebubekir de bir şey yazmadı. Aynı şekilde Ömer de bir kitap yazmadı. Kitabınızı Osman toparladı; o da yaşlı insanlarınızı bir araya getirerek, Peygamberden işittikleri şeyleri söylemeleri için onlara yemin ettirdi."[59]

Bu pasaj, müellifin İslâm'ın ilk dönemine ve Kur'ân'ın bir araya getirilme sürecine dair bilgilerinin eksik ve yer yer anakronik unsurlar içerdiğini göstermektedir. Bar Ṣalibi'nin burada aktardığı anlatı, tarihsel bir rekonstrüksiyondan ziyade polemik geleneğinde şekillenmiş bir şüphe söylemini yansıtmaktadır. Buna karşılık, birinci kısımda görüldüğü üzere, kendi dönemindeki Müslüman pratiklerine dair gözlemleri daha somut ve gözleme dayalı bir mahiyet arz etmektedir. Bu karşıtlık, erken dönem tasvirlerinin spekülatif; çağdaş gözlemlerin ise görece daha gerçekçi olduğunu ortaya koymaktadır.

Müslümanların, Kur'ân dışında iki kitaplarının daha olduğunu dile getirdiklerini aktaran Bar Ṣalibi, bu kitapların Hz. Muhammed'in faaliyetlerini ve cihatlarını anlatan *Meğazi* ile aile şeceresine yer veren *Mukhtara* olduklarını söyler. Örneğin Alphonse Mingana, Bar Ṣalibi'nin bu cümlesini farklı bir şekilde algılamıştır. O, özellikle de bu cümlesinden ötürü Bar Ṣalibi'nin hem İslâm hakkındaki hem de Arapça Kur'ân üzerindeki bilgilerinin son derece yetersiz olduğunu aktarmıştır.[60] Buna mukabil, son dönemlerde Bar Ṣalibi'nin reddiyesi üzerinde çalışan Bert Jacobs ise, bu hususta Mingana'yı eleştirmiştir. Jacobs, Mingana'nın Süryanîce Kur'ân nüshasında yer alan -ve nitekim incelendiğinde rahatlıkla görülebilen- bazı boşlukları gözden kaçırdığını ileri sürmüştür. Böylece Jacobs, aslında Bar Ṣalibi'nin İslâm hakkında değil de Hz. Muhammed'in hayatına dair Müslümanların Kur'ân dışında iki ayrı kitaplarının daha olduğunu ifade etmek istediğini yinelemiştir. Ayrıca Jacobs, Bar Ṣalibi'nin yazdığı ama Mingana'nın görmezden geldiği daha başka detaylar üzerinde de durmuştur.[61] Bu tartışma, Bar Ṣalibi'nin İslâm'a dair bilgisinin bütünüyle yüzeysel olmadığını, ancak metnin bazı yerlerinde boşluklu ve polemik bağlamında şekillenmiş aktarımlar içerdiğini göstermektedir. Dolayısıyla müellifin amacı tarihsel doğruluk tesis etmekten ziyade, metinsel bir karşı argüman üretmektir.

Bar Ṣalibi, üçüncü kısmın ilerleyen sayfalarında özellikle Yaratılış, Âdem, Nuh, Nebiler, Meryem, İsa ve muhtelif konularla ilgili Kur'ân'da geçen ayetler üzerinde durmaya devam etmektedir. Örneğin o, Nuh Tufanı ile ilgili olarak, Eski Ahit'teki anlatının farklı bir

---

58 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܐ *(Ḵtobo d'Oru'uto)*, v. 55a, sağ sütun.

59 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܐ *(Ḵtobo d'Oru'uto)*, v. 55a, sol sütun.

60 Mingana, "An Ancient Syriac Translation of the Ḳur'ān Exhibiting New Verses and Variants", 214.

61 Bert Jacobs, "Preliminary Considerations on Dionysius Bar Ṣalībī's Islamic Sources", *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 21:2 (2018), 364-366. Jacobs, bu makalesinde Bar Ṣalibi'nin Araplara karşı yazdığı reddiyede kullanmış olduğu İslâmi kaynakları Siyer, Heresiografi, Tefsir, Hadis ve Nebilerin Kıssaları olarak beş ayrı başlık altında inceledi.

versiyonunun Kur'ân'da yer alıyor olmasını "Kur'ân'ınız yalan söylüyor" şeklinde yorumlamaktadır. Burada müellif, Kur'ân anlatısını kendi kutsal metin anlayışı üzerinden ölçmekte ve Eski Ahit versiyonunu normatif kabul etmektedir. Bu yaklaşım, Kur'ân'ı tarihsel bir metin olarak incelemekten ziyade, kendi inanç sistemini doğrulama amacı taşıyan bir kıyas yöntemine işaret etmektedir. Dolayısıyla eleştiri, karşı metni çürütme girişimi görünümünde olsa da esasen Hıristiyan teolojik kabullerini tahkim etmeye yöneliktir. Zira Kur'ân'da, gemiye binmedikleri için Nuh'un karısının ve oğullarından birinin öldüğü yazılıdır.[62] Öte yandan Kur'ân ayetlerinde Allah'ın "verdik, bildirdik, gönderdik, güçlendirdik vb." türünden çoğul fiilleri kullanıyor olmasını, Bar Ṣalibi yine Allah'ın teslisine yorumlamaktadır.[63] Bu yorum, Kur'ân'daki çoğul ifadeleri bağlamsal dil özellikleri çerçevesinde değil, Hıristiyan Teslis öğretisine işaret eden ipuçları olarak okuma eğilimini göstermektedir. Böylece müellif, karşı metni kendi teolojik çerçevesinde entegre ederek polemik avantaj sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca o, Bakara Sûresinin 87. ayetini tefsir ederken de şunları dile getirmektedir: *"Bakınız, Kur'ân'ınız nasıl da Mesih'i diğer nebilerden ayrı tutuyor. Allah'ın O'na hakikatin bilgisini bahşettiğini ve O'nu Kutsal Ruh'la güçlendirdiğini söylüyor."*[64] Ayrıca Bar Ṣalibi, Kur'ân'da Meryem hakkında yazılmış olan ayetlerin aslında Meryem'i ziyadesiyle yücelttiklerini gururla ifade etmektedir. Kur'ân ayetlerinin yanı sıra Bar Ṣalibi bu kısımda, isimlerini vermeden, İslâm âleminin büyük muhaddislerinden İmam el-Buhârî ile Ebû Davud'un bazı hadislerini de kullanmış ve her birini ayrı ayrı yorumlamıştır.[65]

Dionysios Bar Ṣalibi'nin *Müslümanlara Reddiye* adlı eserinde en dikkat çekici detaylardan biri de onun Müslümanlara yönelik sert, aşağılayıcı, onur kırıcı ve kimi zaman da hakaret derecesine ulaşan tahkir edici kavramlar kullanmış olmasıdır. Örneğin, reddiyede sıkça karşılaşılan bu kavramlardan bazıları şunlardır: *Sakle* (ܣܟܠܐ) "cahiller"; *ḥanfe* (ܚܢܦܐ) "putperestler"; *dowayo* (ܕܘܝܐ) "zavallılar"; *dagole* (ܕܓܠܐ) "yalancılar"; *rayuğtone* (ܪܝܓܘܬܢܐ) "şehvet düşkünleri"; *ṭo'ayo* (ܛܥܝܐ) "sapkınlar"; *şoṭaye* (ܨܘܛܝܐ) "dengesizler"; *şaqore* (ܨܩܘܪܐ) "yalancılar"; *sniğre dyuḏoye* (ܣܢܝܓܪܐ ܕܝܗܘܕܝܐ) "Yahudilerin savunucuları"; *mgadfone* (ܡܓܕܦܢܐ) "kâfirler" ve *naḵultonin* (ܢܚܟܘܠܬܢܝܢ) "hilekârlar".[66] Bu kavramların yoğunluğu, metnin savunmacı olmaktan öte saldırgan bir polemik tonuna sahip olduğunu desteklemektedir. Müellif, teolojik tartışmayı retorik üstünlük stratejisiyle birlikte yürütmekte; karşı tarafı epistemik ve ahlâkî bakımdan değersizleştiren bir dil kullanmaktadır.

Bar Ṣalibi'nin, İslâm dinine ve inananlarına karşı bu türden sözleri serdetme eğilimi, aslında bir yönüyle Orta Çağ boyunca birçok Hıristiyan polemik metninde görülen, İslâm'ı özgün bir vahiy geleneği olarak kabul etmeme ve onu farklı inanç unsurlarının birleşimi şeklinde tasvir etme yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir. Şüphesiz Süryanî ruhbanların yazılı bir mirası olan Süryanî literatüründe İslâm yönetimine karşı yer yer olumlu

---

62 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, v. 58b.

63 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, v. 61a.

64 Dionysios bar Ṣalibi, ܟܬܒܐ ܕܥܪܘܥܘܬܐ *(Ktobo d'Oru'uto)*, v. 61b.

65 Söz konusu olan muhaddislerin hadisleri ile ilgili detay ve analizler için bk. Bert Jacobs, "Preliminary Considerations on Dionysius Bar Ṣalībī's Islamic Sources", 372-377.

66 Aslında Bar Ṣalibi'nin "Reddiye Kitabı" bir bütün olarak incelendiğinde, onun sadece Müslümanlara karşı değil, Yahudilere, Nesturilere, Ermenilere ve Khalkedoncu Hıristiyanlara karşı yazdığı reddiyelerde de benzer bir üslup kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla Bar Ṣalibi'nin bu tutumunun sadece Müslümanlara karşı olmadığını göz önünde bulundurmak gerekir.

değerlendirmeler bulunsa da İslâm dinine yönelik teolojik eleştirilerin ve reddiyeci söylemin varlığı tarihsel bir gerçekliktir. Bu bağlamda, aşağıdaki Süryanîce pasaj, doğrudan Bar Ṣalibi'ye ait olmamakla birlikte, onun yaşadığı entelektüel çevrede dolaşımda olan polemik anlayışını yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Bu tür metinler, Bar Ṣalibi'nin İslâm'a yönelik eleştirilerinin beslendiği düşünsel atmosferi anlamayı kolaylaştırmaktadır:

> ܐܝܬܝܗܝ ܕܟܬܒܐ ܕܡܬܩܪܝܢ ܡܢ ܟܠܗܘܢ ܡܫܝܚܝܐ ܕܠܐ ܟܬܒ ܠܗ ܐܠܗܐ ܠܡܫܝܚ ܐܠܐ ܡܠܬܐ ܕܡܫܝܚ ܕܐܝܬ ܠܗ ܡܢ ܐܠܗܐ ܕܐܝܬ ܠܗ ܡܢ ܡܫܝܚ

Öte yandan, Bar Ṣalibi'nin Kur'ân'a yönelik yorumları, metni kendi Hıristiyan teolojik kabulleri üzerinden değerlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kur'ân ayetlerini teslis ve enkarnasyon öğretisi lehine yeniden yorumlaması, İslâm peygamberliğini Hıristiyan nübüvvet kriterleriyle ölçmesi ve karşı metni içerden dönüştürme stratejisi, eserin karşılaştırmalı fakat asimetrik bir polemik yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Metin boyunca kullanılan sert ve tahkir edici dil ise, Orta Çağ Hıristiyan polemik geleneğinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu üslup, 12. yüzyılda Süryanî toplumunun kendi teolojik kimliğini koruma çabasının yazılı bir yansımasıdır. Bar Ṣalibi bu tutumunu sadece Müslümanlara yönelik değil, Yahudilere ve diğer Hıristiyan gruplara karşı kaleme aldığı reddiyelerde de tekrar etmiştir.

Bar Ṣalibi'nin bu reddiyesini, Abbâsîler Döneminde zirveye ulaşan diğer Hıristiyan apolojik metinlerden ayıran en önemli unsur, Emevîler Dönemine tarihlenen Süryanîce bir Kur'ân tercümesine yer vermesi ve Kur'ân metniyle doğrudan polemik kurmasıdır. Bu yönüyle eser, Hıristiyan-İslâm tartışmalarının yanı sıra, Kur'ân'ın erken dönem algısına dair dolaylı veriler sunması bakımından da dikkate değerdir. Sonuç olarak, *Müslümanlara Reddiye*, İslâm'a dair nesnel bir tarih anlatısı sunma amacı taşımamakta; Hıristiyan inanç esaslarını savunmaya yönelik sistematik bir karşı söylem ortaya koymaktadır. Bu çalışma, metnin tarihsel anlatıları, teolojik argümanları ve retorik dili arasındaki ilişkiyi gözler önüne sererek, Bar Ṣalibi'nin İslâm tasavvurunun hangi düşünsel zeminde şekillendiği görünür kılmıştır.

Değerlendirme / *Review*	:	Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editör), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelenmiştir. / *This article was pre-reviewed by one internal referee (editor) and its content reviewed by two external referees using a double blind review model.*
Etik Beyan / *Ethical Declaration*	:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / *Ethical principles were followed during the preparation of this study.*
Etik Bildirim / *Complaints*	:	dergi@milelvenihal.org
Benzerlik Taraması / *Similarity Check*	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / *Conflict of Interest*	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / *The author declares that there is no conflict of interest.*
Yazarlık Katkısı / *Authorship Contribution*		-
Finansman / *Grant Support*	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / *No funds, grants, or other support was received.*
Telif Hakkı & Lisans / *License*	:	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / *The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.*

Kaynakça

Akalın, Kutlu - Zafer Duygu (ed.). *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*. İstanbul: Divan Kitap, 2018.

_____ - Zafer Duygu (ed.). *Süryanî Literatürü*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Amar, Joseph P. (ed.). *Dionysius Bar Ṣalībī: A Response to the Arabs*. Lovanii: Peeters, 2005.

Anonim. *A christian Bahira legend*. çev. Richard Gottheil. Berlin: Zeitschrift für Assyriologie, 1898.

Anonim. *Didascalia Apostolorum Syriace*. ed. Paulus De Lagarde. Lipsiae, 1854.

Assemanus, Joseph Simonius. *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*. Roma: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1721.

Barsoum, Ignatius Aphram I. *The Scattered Pearls: A History of Syriac Literature and Sciences*. çev. Matti Moosa. New Jersey: Gorgias Press, Second Revised Edition., 2003.

Baydemir, Murat. "Dionysios Bar Ṣalibi'nin Luqbal Tayoye İsimli Eserinde İslam İnancına Reddiyesi". *Ortaçağ Tarihine Dair Yazılar*. ed. Murat Serdar. Özgür Yayınları, 2025. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub763.c3124

Baydemir, Murat. *Dionysios Bar Ṣalīḇī'nin Orûʿûto Luqbal Tayoye Adlı Eserinin 20-30 Arası Bölümleri: Çeviri, Tahlil, Tenkid*. Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2025.

Bertaina, David. *Christian and Muslim Dialogues*. New Jersey: Gorgias Press, 2011.

Brock, Sebastian P. "A Syriac Collection of Prophecies of the Pagan Philosophers". *Orientalia Lovaniensia Periodica* 14:1 (1983), 203-246.

Brock, Sebastian P. "Dionysios bar Ṣalibi (d. 1171) [Syr. Orth.]". *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*. ed. Sebastian P. Brock vd. 126-127. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2011.

_____. "Some Syriac Excerpts from Greek Collections of Pagan Prophecies". *Vigliae Christiane* 38:1 (1984), 77-90.

D'beth Yahkub, Dayroyo Yuyakim. *Key of Language ܩܠܝܕܐ ܕܠܫܢܐ (Qəlîḏo' d'leṣono'): Syriac Dictionary ܠܟܣܝܩܘܢ ܣܘܪܝܐܝܐ (Leksiqon Suryoyo)*. Nusaybin: St. Augin Monastery Press, 2016.

Dionysios bar Ṣalibi. *ܟܬܒܐ ܕܥܘܪܘܬܐ (Kṯobo d'Oruʿuṯo)*. Mardin: Church of the Forty Martyrs, CFMM 00350. https://www.vhmml.org/readingRoom/view/125027#

Duygu, Zafer. *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*. İstanbul: Divan Kitap, 2015.

_____. *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hıristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih*. İstanbul: Divan Kitap, 2016.

_____. *Süryanilerde Tarih Yazıcılığı*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2019.

_____. "VII. Yüzyıldaki İslam Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hıristiyan Tarih Yazımına İzdüşümleri". *Artuklu Akademi* 1/1 (2014), 33-65.

Ebied, Rifaat Y. "Dionysius Bar Ṣalībī's Works in the Mingana Collection of Syriac and Arabic Manuscripts, with special emphasis on his Polemical Treatise 'Against the Muslims'". *Collectanea Christiana Orientalia* 8 (2011), 49-64.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus). *Abûl-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı., 1987.

Griffith, Sidney H. "Dionysius bar Salibi on the Muslims". *IV Symposium Syriacum 1984*. ed. H.J.W. Drijvers vd. 353-365. Orientalia Christiana Analecta 229. Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1987.

_____. "Disputes with Muslims in Syriac Christian Texts: From Patriarch John (d. 648) to Bar Hebraeus (d. 1286)". *Religionsgespräche im Mittelalter*. ed. Bernard Lewis - Friedrich Niewöhner. 251-273. Wolfenbütteler Mittelalter-Studien 4. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992.

_____. "Syriacisms in the 'Arabic Qur'ān': Who were "those who said 'Allāh is third of three' accordin

to al-Mā'ida 73?" *A Word Fitly Spoken: Studies in Medieval Exegesis of the Hebrew Bible and the Qur'ān*. ed. Meir M. Bar-Asher. Jerusalem: The Ben-Zvi Institute, 2007.

Grimal, Pierre. *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. çev. Sevgi Tamgüç. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.

İbn al-Kalbî. *Putlar Kitabı (Kitâb al-Asnâm)*. çev. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1968.

Jacobs, Bert. "Preliminary Considerations on Dionysius Bar Ṣalībī's Islamic Sources". *Hugoye: Journal of Syriac Studies* 21:2 (2018), 357-389.

Kaplan, İbrahim. *Erken Dönem Müslüman-Hristiyan Teolojik İlişkileri*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006.

Meyendorff, John. "Bizans'ın İslam Anlayışı". çev. Aydın. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 21-46.

Mikhael Rabo. *The Edessa-Aleppo Syriac Codex of the Chronicle of Michael the Great*. ed. Gregorios Yuhanna Ibrahim. thk. George A. Kiraz. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009.

Mingana, Alphonse. "An Ancient Syriac Translation of the Ḳur'ān Exhibiting New Verses and Variants". *Bulletin of the John Rylands Library* 9 (1925), 188-235.

Saadi, Abdul-Massih. "Nascent Islam In The Seventh Century Syriac Sources". *The Qur'an in Its Historical Context*. ed. Gabriel Said Reynolds. Canada: Routledge, 2008.

Smith (Mrs. Margoliouth), J. Payne. *A Compendious Syriac Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1903.

Syriac MSS 7. Yale University Library. https://collections.library.yale.edu/catalog/2052959

Syriaque 62. Paris: Bibliothèque Nationale De France. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531152203/f13.item

Şehristânî, Muhammed Bin Abdulkerim eş-. *Dinler ve Mezhepler Tarihi "el- Milel ve'n-Nihal"*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.

Teule, Herman vd. (ed.). *The Syriac Renaissance*. Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters, 2010.

_____. "The Syriac Renaissance". *The Syriac Renaissance*. 1-30. Leuven-Paris-Walpole, MA: Peeters, 2010.

Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.

Wright, William. *A Short History of Syriac Literature*. London: Adam and Charles Black, 1894.

İnternet Kaynakları

https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b531152203/f13.item (05.02.2024).

https://kuranmeali.com/index.php (16.12.2023).

https://library.yale.edu/ (16.10.2023).

https://www.vhmml.org/ (10.03.2022).

§